

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ծայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Ստուգված

Հայ գրականություն, Արձակ, Պատմվածք
13+

Ստեփան Զորյան Սմբատ Բագրատունի

1

Ճանապարհն անվերջ ոլորումներով Կարինից վազում էր Սպեր. մերթ Բարձրանում էր լեռնուտները, մերթ ձգվում լեռնադաշտերով, նորից պտույտներ գործում և ապա մտնում խիտ անտառը, ուր դարավոր ծառերը հովանի էին լինում նրան, ծածկելով անգամ երկնի կապույտը:

Ամառային մի կեսօրի այս ճանապարհով գնում էին չորս հեծյալներ: Առջևից ճերմակ նժույգով ընթանում էր մեկը՝ հայ ազնվականի գլխարկով ու բարակ թիկնոցով, որը մերթ առագաստի նման ուռչում էր նրա մեջքին, մերթ ծածանում դրոշի պես: Այնքան մարմնեղ ու թիկնեղ էր այդ հեծվորը, որ տեսնողը զարմանում էր, թե նրա բարակուտն ճերմակ երիվարը ինչպես է տանում նրան կամ դիմանում նրա տակ: Մյուս երեք հեծվորները, որ հազնված էին հասարակ ու պարզ և ունեին նույնպես հասարակ ձիեր, հետևում էին նրան բավական հեռվից այն հարգալիր ու ակնածու ընթացքով, որով ծառան հետևում է տիրոջը:

Հաղթամարմին այդ մարդը Սմբատ պատրիկն էր՝ հայտնի Մանվել Նախարար Բագրատունու որդին, որ հիմա իր թիկնապահներով շտապում էր Սպեր՝ մի մտահոգ ու

տրտում տեսքով: Այդ երևում էր մանավանդ նրա խոշոր աչքերից, որոնք հառում էր մերթ առջևից վազող ոլոր ճանապարհին, մերթ հեռվում մթին տվող անտառին... Ամեն անգամ այս ճանապարհով անցնելիս նա գնում էր միշտ զվարթ, խնդրես և խաղացկուն մի ընթացքով, երբեմն ծիու սանձը թողած. թվում էր՝ ինքն իր նժույգին ծուլված:

Այժմ, սակայն, Սմբատ պատրիկի տրամադրությունն այլ էր, և ձին, կարծես այդ հասկանալով, գնում էր ոչ այնպես աշխույժ ու խաղացկուն, ինչպես սովորաբար: Նրա այդ տխրությունը նկատում էին նաև թիկնապահները, ուստի և ջանում էին լինել սովորականից ավելի պատրաստակամ ու հարգալիր: Նրանք իրենց շուրջն ու հեռուն նայելով՝ մեկ-երկու խոսք էին փոխանակում ու լռում: Իսկ նրանց տերը ոչ միայն չէր խոսում, այլև պարզապես անուշադիր էր դեպի շրջապատը, տարված ինչ-որ ծանր մտքերով:

Ի՞նչ էր պատահել նրան, այդ մշտապես զվարթ մարդուն, որ, չնայած իր երիտասարդ տարիքին, վայելում էր հայրենակիցների սերը և Կարինի՝ բյուզանդական Հայաստանի կենտրոնի, կառավարչի վստահությունն ու հարգանքը, որպես ազդեցիկ տոհմի ներկայիչ և որպես լավ ռազմիկ: Ի դեպ. Կարինում նստող բյուզանդական Հայաստանի կառավարիչ Կիլանդոսը Սմբատ պատրիկին հարգելով հանդերձ, միաժամանակ իր լրտեսների միջոցով հետևում էր նրան, իմանալու, թե ինչո՞վ է զբաղվում, ովքե՞ր են հայ նախարարներից հաճախ այցելում նրան կամ սերտ բարեկամություն պահպանում հետը. երբեմն էլ այդ Կիլանդոսը հրավիրում էր նրան մոտը, խոսակցում շինծու մտերմությամբ, իբրև մի մարդու, որ շատ անգամ էր եղել Բյուզանդիոնում, ծանոթ էր մեծ մայրաքաղաքի բարքերին ու սովորույթներին, ու միշտ հավանություն էր տալիս Սմբատ պատրիկի այն կրքին, որով նա տարվում էր որսորդությամբ և ժամանակն անցնում էր մի այդպիսի հաճելի զբաղումով... Սմբատ պատրիկը հասկանում էր, հարկավ, Կիլանդոսին. հույն կառավարիչը գոհ էր, որ ինքը չի զբաղվում քաղաքականությամբ և խրախուսում է զբաղվել, կամ մյուս հայ երիտասարդ նախարարների նման չի խորհում իրանական Հայաստան անցնելու, ուստի և ամեն կերպ աշխատում էր սիրաշահել նրան՝ հայերին խաղաղ պահելու մտահոգությամբ... Իսկ այս անգամ շողոքորթ Կիլանդոսը կանչել էր նրան և ասել սիրալիր.

— Սիրելիդ իմ, Սմբատ պատրիկ, ես ուզում եմ առաջարկել քեզ պատվավոր մի գործ, որից, հույս ունեմ, չես հրաժարվի:

Սմբատ պատրիկը փառասեր չէր և ոչ էլ հացկատակ, որ իսկույն շոյվեր հույն իշխանավորի ուշադրությունից և պատրաստակամություն հայտներ՝ առանց իմանալու նրա առաջարկի նպատակը, ուստի և խնդրեց Կիլանդոսին՝ պարզել գործի էությունը: Եվ Կիլանդոսը, բարերարություն անողի ծանրումեծ շարժումով, սպիտակ ձեռքը մտերմաբար դրավ Սմբատ պատրիկի թևքին.

— Ինչպես գիտես, սիրելիդ իմ պատրիկ, ես կայսեր հրամանով բյուզանդական Հայաստանից ժողովել եմ չորս հազար այրուծի՝ մայրաքաղաք ուղարկելու: Երկու հազարը մտադիր եմ հանձնել Մամիկոնյան Սահակ իշխանին, երկու հազարը քեզ, սիրելի պատրիկ.

և հուսամ՝ չես հրաժարվի մի այսպիսի պատվից: Քո ռազմական հմտությունը և կայսեր բարեհաճությունը քո նկատմամբ՝ ինձ վստահություն են ներշնչում այս առաջարկը քեզ անելու...

Սմբատ պատրիկը մտածեց մի պահ. նա գիտեր, որ թե՛ հիմա և թե՛ դրանից առաջ հավաքված հայ զորքը հույներն ուղարկում են Բյուզանդիայի թշնամիների դեմ և հայ զորամասերի գլուխն են կարգում հայ զորավարների. որքան էլ ինքը չէր ցանկանում, որ հայ երիտասարդները գնան բյուզանդացիների համար կռվեն և արյուն թափեն, բայց նրան թվում էր առայժմ հնարավոր չէր դրանից խուսափել — բյուզանդացիները թշնամաբար կվերաբերվեն անգնե հայ բնակչության,— ուստի և հրաժարվելը կլիներ անհարմար. մի կողմից, հայ նախարարներն ու սեպուհիները պիտի կարծեին՝ վախենում է կամ խուսափում, մյուս կողմից, եթե հրաժարվեր, հայ զորքի ղեկավար կնշանակեին հույն մի զորականի, և նա, ով գիտի, ինչպես վերաբերվեր հայ երիտասարդներին օտարության մեջ, գուցե և տաներ վտանգալից տեղեր և իզուր, անտեղի ոչնչացներ նրանց... Խորհեց այս ամենը Սմբատ պատրիկը և համաձայնեց, մանավանդ որ այդ հեծելազորի մի մասը լինելու էր իր կալվածների ժողովրդից:

Համաձայնություն տալուց հետո նա ստիպված եղավ առժամ մնալ Կարին, որ զորքն ընդունի և կարգի դնի մեկնելու համար: Ու այդ պատճառով հարկ եղավ մնալ շաբթից ավելի: Եվ երբ ամեն ինչ պատրաստ էր ճանապարհ ընկնելու՝ նա որոշեց գնալ ընտանիքից հրաժեշտ առնել իր կալվածում, ուր սովորաբար ապրում էր ամառը՝ մի հովասուն, անտառամերձ վայրում՝ իր եղբայրների ու տոհմակիցների հետ:

Եվ այժմ ահա Սմբատ պատրիկը գնում ու մտածում էր առաջիկա հրաժեշտի մասին: Որքան անակնկալ պիտի լիներ իր մեկնումը կնոջ, զավակների և իշխանուհի մոր համար... մանավանդ զավակների համար, որոնք տասն օր առաջ ցանկություն էին հայտնել որսի գնալ, և ինքը խոստացել էր կատարել նրանց ցանկությունը... Հիմա ի՞նչ պատասխան պիտի տա որդիներին... որքա՛ն պիտի անհանգստանային ամենքը... Նա, հարկավ, կարող էր հրաժարվել հույն կառավարչի առաջարկից, և ոչ ոք չէր կարող ստիպել իրեն. բայց կար արժանապատվության խնդիր... Երբ մյուս հայ նախարարները գնում էին, երբ Մամիկոնյան Սահակ իշխանը համաձայնել էր, ինքը չէր կարող մերժել, թեև ինքն ավելի իրավունք ուներ հրաժարվելու, որովհետև երկու անգամ արդեն եղել էր Բյուզանդիայի թշնամիների դեմ ծագած մարտերում... Նրան թվում էր սակայն, որ ահա այս անգամ էլ բարեհաջող վախճան կունենա պատերազմը և ինքը ողջանդամ կդառնա նորից հայրենիք: Բայց, հիշելով իրայիններին, նա մտածում էր, որ նրանք ոչ միայն պիտի տխրեին նորից, այլ լաց ու սուգ պիտի անեին, ինչպես միշտ՝ պատերազմի գնալիս... Սմբատ պատրիկը մտածում էր և այն, որ պատերազմը պատահականությունների և անակնկալների վայր է. գուցե չվերադառնա առաջվա պես... Նախորդ պատերազմներում շատ հայ մարտիկների հետ ընկել էին և իշխաններ, այնպես որ երաշխիք չկար, թե գնացող հրամանատարը կվերադառնա ողջանդամ... Ամեն պատահար կարող էր լինել:

Ահա ինչո՞ւ մտահոգ ու մռայլ էր Բագրատունի իշխանը, իր մտքերի մեջ նա երբեմն ակամա խթանում էր ձիուն՝ ասես շուտ տեղ հասնելու և ծանր խոհերից ազատվելու, որ քանի գնում պաշարում էին նրան և մռայլում նրա ճակատը:

Մի փոքր ևս գնալով՝ հեծյալները մտան անտառ, որ անմիջապես զովություն շնչեց նրանց երեսին: Ձիերը փնչացրին՝ ասես ուրախությունից, իսկ հեծվորները գոպկները վերցրին, ինչ-որ կարծես փոխեց նրանց տեսքը... Ու միառժամ գնացին այդպես գլխաբաց: Նոր հասել էին ճանապարհի մի ոլորանի ծայր, երբ առջևից գնացող Սմբատ պատրիկը նկատեց մի հեծվոր, որը, իրեն տեսնելուն պես, խույս տվեց և մտավ ծառերի մեջ: Այդ շատ օտարոտի թվաց իշխանին, նա ձին կանգնեցրեց անմիջապես... Իսկ այդպիսի դեպքերում, երբ իշխանը ձին կանգնեցնում էր՝ թիկնապահները հասկանում էին, որ պետք է մոտենալ արագ, ու մոտեցան: Եվ երբ նրանք մոտեցան՝ Սմբատ պատրիկը, առանց նրանց նայելու, մտրակը մեկնեց դեպի ծառերը և կարգադրեց կիսաձայն.

— Տեսե՞ք՝ ո՞վ էր դա և բերե՞ք այստեղ:

Թիկնապահները, որ իրենք ևս նկատել էին ձիավորի ճանապարհից շեղվելն ու թաքնվելը, իսկույն, առանց ձիերից իջնելու, նետվեցին այն կողմը, ուր թաքնվեց մարդը իր ձիու հետ: Իսկ Սմբատ պատրիկը մնաց նժույգի վրա, նայելով թիկնապահների ետևից:

«Ավագա՞կ էր արդյոք,- մտածում էր նա,— որ թաքնվեց կողոպուտը պահելու, թե սովորական մի ուղևոր վախեցավ մեզնից»... Ինչ էլ լինե՞ր՝ ձիավորի վարմունքը օտարոտի էր և կասկածելի... Գուցե՞ն իր դեմ ուղարկված մարդասպան էր, ինչ որ սովոր են անել խարդախ, դավասեր բյուզանդացիք,— շարունակում էր խորհել իշխանը՝ սպասողական, աչքերը հառած թիկնապահների կողմը:

Բայց տեսնելով նրանք ուշանում են՝ նա անհամբեր իջավ ձիուց և մեծաքայլ առաջ գնաց՝ ձիու սանձը բռնած: Կանգնած և քայլելիս՝ իշխանն ավելի երկար էր երևում և ավելի ջլապինդ:

Հագիվ սակայն մի քանի քայլ էր արել՝ թիկնապահները դուրս եկան անտառից, նախ մեկը՝ ձիու վրա, ապա մյուս երկուսը՝ ձիերից իջած. նրանք թաքնվող ուղևորին, ձիուց իջեցրած, բերում էին թևերը բռնած: Դա մի երիտասարդ հույն էր, ավելի լավ հագնված ու բարեկիրթ տեսքով, քան կարող էր ունենալ ավագակը:

— Ո՞վ ես,— հարցրեց Սմբատ պատրիկը, երբ երիտասարդին մոտեցրին նրան:

— Ես կայսերական սուրհանդակ եմ, տեր,— պատասխանեց նա ակնածանքով, բայց անվախ, համարձակ, զգալով, որ դիմացինը ազնվական է, իշխան:

— Սակայն ինչո՞ւ թաքնվեցիր մեզ տեսնելով,— շարունակեց իշխանն իր հարցուփորձը:

— Վախից, տեր: Վախի՛ց,— կրկնեց երիտասարդը:

— Վա՞խ: Մի՞թե մենք այնքան ահարկու ենք քեզ համար:

— Հիմա՝ ոչ,— ասաց երիտասարդ հույնը համարձակ։- Բայց քիչ առաջ կարծեցի վտանգավոր մարդիկ եք, տեր, և թաքնվեցի, որովհետև երկու փարսաղ այն կողմ ես ենթարկվեցի ավազակների հարձակման, որոնք սպանեցին ինձ ուղեկցող զինվորներին, ես հազիվ փախա... Հիմա, եթե իմանայի եկողը ձեզ նման իշխան է, հարկավ, չէի թաքնվի... Իսկ ես կարևոր նամակներ ունեմ, պետք է տեղ հասցնեմ:

Երիտասարդ հույնը խոսում էր կցկտուր, շտապելով, և ինչ էլ ասում էր՝ Սմբատ պատրիկին թվում էր կասկածելի. դա չգիտես նրա մռայլ տրամադրությունի՞ց էր, թե այդ երիտասարդի տեսքն էր տարօրինակ— իշխանը կասկածում էր. թերևս դա ինքը մի ավազակ էր՝ ճանապարհին մարդ էր սպանել կամ կողոպտել ու հիմա թաքնվում էր բռնվելու վախից... և, հիշելով, երևի, որ կայսերական սուրհանդակը անձեռնմխելի է, ձևանում է սուրհանդակ:

— Իսկ ո՞ւր են հապա կայսերական սուրհանդակի քո նշանները,— հետաքրքրվեց իշխանը:

— Ավազակները պոկեցին, տեր, ավազակներ՝ ուր,— կրկնեց երիտասարդը:

— Եվ ինչո՞ւ կարող ես ապացուցել հիմա, որ դու կայսերական սուրհանդակ ես,— ու իշխանը սևեռուն նայեց նրա աչքերին:

— Ահավասիկ, տեր,— և սուրհանդակը, ձեռք տանելով թիկնոցի տակ՝ այնտեղից հանեց երեք ոլորած մագաղաթ և մեկնեց իշխանին:

— Բայց ինչո՞ւ սրանք կնքված չեն և ժապավենակապ,— կասկածով սուրհանդակին նայեց իշխանը:

Այս անգամ երիտասարդ հույնը բացատրեց, որ երբ ավազակները խուզարկեցին իրեն՝ խլեցին նամակների գեղեցիկ արկղը, մագաղաթների ժապավենները վերցրին, բայց ինքը, նրանց վեճից օգտվելով, թռավ ձիու մեջքը ու փախավ՝ նամակները և իրեն փրկելու:

Դա փոքր-ինչ հավատալի թվաց իշխանին, բայց և այնպես իր կասկածները վերջնապես ստուգելու համար, նայեց մագաղաթյա նամակները, առաջինը կառավարիչ Կիլանդոսի անունով էր, երկրորդը՝ զորքի հրամանատարի... Իշխանը միայն առաջին տողն էր կարդում նամակի և վերադարձնում սուրհանդակին, չցանկանալով իմանալ նրանց բովանդակությունը, համարելով դա իշխանական դիրքին անվայել: Սակայն երրորդ նամակը նրան այնպես հետաքրքրեց, որ կարդաց ամեն վայելչություն մոռացած, կարդաց հափշտակված... կարդաց և գունատվեց. կարդաց և, ոլորուն մագաղաթը ձեռքի մեջ սեղմելով, ասաց հեռավար.

— Երկուսով տարեք դրան Սպեր և պահեցեք փակած, իսկ ձեզանից մեկը թող հետևի ինձ...

Եվ մինչ թիկնապահները տարակուսած նայում էին իրենց տիրոջը, Սմբատ պատրիկը, այս ասելով, հակառակ իր հաղթ մարմնին, թեթևորեն թռավ իր Նժույգի մեջքը:

Թիկնապահները զարմացած նայեցին նրան: Իշխանը հասկացավ նրանց

տարակուսանքը, թե ինչպե՞ս կարելի է կալանել կայսերական սուրհանդակին կամ գերել:

— Կատարեցե՛ք՝ ինչ հրամայում եմ,— ավելացրեց նա վրդով:— Եվ պատվիրեցե՛ք՝ կերակրել, ինչպես հարկն է:

Ապա դառնալով զարմացած սուրհանդակին՝ հունարեն հասկացրեց նրան, թե նա կարող է հանգիստ լինել, թե նրա կյանքին ոչ մի վտանգ չի սպառնում, և թե նրա վերջին նամակը կմնա իր մոտ:

Ու ինքը, ձիու գլուխը շրջելով, քշեց եկած ճանապարհով, այսինքն՝ դեպի Կարին:

Թիկնապահը մենակ հետևեց նրան:

Ամբողջ ճանապարհին, մինչև Կարին, իշխանը ոչ մի խոսք չասավ և մի անգամ իսկ ետ չնայեց, տեսնելով՝ թիկնապահը հետևո՞ւմ է իրեն, թե ոչ:

Սրընթաց վազքից նրա թիկնոցը նորից ծածանվում էր, այս անգամ կարծես փոթորկից:

2

Վերադառնալով Կարինի իր ձմեռային տունը՝ Սմբատ պատրիկն անմիջապես սուրհանդակներ ուղարկեց բյուզանդական Հայաստանի իր բարեկամ ազդեցիկ նախարարների դոյակները, խնդրելու, որ նրանք ժամանեն անհապաղ՝ **հուլիս կարևոր** գործի համար: Ոմանց մինչև իսկ գրեց շատ համառոտ, մի քանի բառով նամակ-հրավեր, կնքեց իր մատանու տոհմանիշով, հանձնեց սուրհանդակներին և այլևս դուրս չեկավ տնից: Եվ երկու օր— գիշեր ու ցերեկ— նա շարունակ հուզված վիճակի մեջ էր. մերթ մռայլ ու փոփոկոտ գնում-գալիս էր իր սրահներում, առանձնապես գենքի, զրահի տեսակներով և որսի բազմատեսակ մորթիներով ու եղջյուրներով զարդարված գորգապատ սրահում, մերթ նստում-տարվում էր մտածումներով, մերթ ձեռն էր առնում կայսեր սուրհանդակից վերցրած նամակը, կարդում էր անձայն և ապա զայրագնած, ինչպես պիղծ մի իր, նետում էր այն մի կողմ. սակայն, փոքր անց, վերցնում էր նորից և պահում խնամքով, ամեն անգամ համարյա միևնույն խոսքերը կրկնելով.

— Ապերա՛խտ Մորիկ: Ա՞յս էր մեր հավատարմության վարձատրությունը...

Սմբատ պատրիկը Մորիկ կայսեր ծառայում էր հավատարմությամբ, կամ ավելի լավ է ասել, հաշտ էր նայում հույների տիրապետությանն իր երկրում՝ լոկ նրա համար, որ իր ժողովուրդը չենթարկվեց ծանր հարկերի, ճնշումի և հալածանքի, ինչպես եղել էր նախորդ կայսեր օրով: Քանի անգամ Հայաստանի պարսից մասի մարզպանները հատուկ մարդոց միջոցով առաջարկել էին նրան՝ անցնել իրենց կողմը կամ ապստամբել հունաց դեմ, խոստանալով պատիվներ, բարձր պաշտոն ու կալվածներ... Սակայն Սմբատ պատրիկը մերժել էր այդ ամենը, գերադասելով մնալ Հայաստանի հունաց մասում, սպասելով, թե կգա օրն ազատության, պետք է միայն պահել ժողովուրդը հանգիստ ու անվնաս, մինչև որ հանգամանքներ ու վիճակներ կփոխվեն և Հայաստանի երկու մասերը կմիանան իրար:

Բայց հիմա, երբ նրա ձեռքին էր Մորիկ կայսեր գաղտնի նամակը՝ հանգստանալ չէր կարողանում. մերթ վրդովանքից ջարդում էր հուժկու ձեռների մատները, մերթ բռնեցնելով խփում ամրավանդակ կրծքին կամ շուտ-շուտ հարցնում սենեկապահին.

— Ոչ ոք չեկա՞վ տակավին...

Նա հարցնում էր հրավիրված նախարարների մասին: Եվ սպասավորը պատասխանում էր գլխի խոնարհումով, կարծես իրեն մեղավոր զգալով.

— Ոչ ոք, տեր իմ: Տակավին ոչ ոք...

Եվ միայն երկրորդ օրը երեկոյան եկան հրավիրվածներից մի քանիսը՝ Վահևունյաց սեպուհները իրենց թիկնապահներով, դյուրաբորբոք Ատատ Գնունին՝ իր փոքր եղբոր հետ և կարճահասակ, կոճղանման Կոտիտ Ամատունին՝ միայն մի թիկնապահով: Տեսնելով Սմբատի արտակարգ մռայլությունը՝ նրանք հետաքրքրվում էին, թե ի՞նչ է պատահել արդյոք և ի՞նչն է իրենց կանչելու առիթը... Սմբատ պատրիկը նրանց ընդունում էր, իր սովորության համեմատ, գրկելով կամ համբուրելով, բայց ոչինչ չէր հայտնում առայժմ:

— Սպասենք, բարեկամներս, սպասենք՝ ամենքը հավաքվեն:

Երթ միևնույն օրը տարբեր կողմերից նախարարներ ժամանեցին Կարին՝ իրենց շքախմբերով, և ամենքը դիմեցին Սմբատ պատրիկի ապարանքը— այս պարագան աննկատ չմնաց Կիլանդոսի լոտեսներից: Այնպես որ երրորդ օրը, երբ Սմբատն սպասում էր տակավին մյուս հրավիրվածներին. մարդ եկավ Կիլանդոսի կողմից և հայտնեց, թե տեր կառավարիչը խնդրում է նրան՝ հաճել քանի մի վայրկյան իրեն այցելելու:

Սմբատ պատրիկը մտածեց, որ հավանորեն նամակը սուրհանդակից առնելու պարագան հայտնի է դարձել կառավարչին և ահա դրա համար, երևի, կանչում է իրեն:

Բայց նա սխալվում էր. Կիլանդոսը, մի գեր ու կլոր հույն ազնվական, որի տեսքից և առհասարակ մարմնի բոլոր մասերից երևում էր լավ ապրած ու սնված մարդ, հայոց իշխանին ընդունեց սիրով և հետաքրքրվեց, թե ինչո՞ւ այդքան շուտ դարձավ Սպերից:

— Ես գերադասեցի, տեր, նախ հրաժեշտ տալ իմ բարեկամ նախարարներին, ապա գնալ ընտանիքիս մոտ: Միևնույն ժամանակ ցանկանում եմ խորհրդակցել բարեկամներիս հետ, թե գնալու համար ո՞ր ճանապարհն ավելի ապահով կլինի և ավելի կարճ...

Կիլանդոսի աչքերում կասկած չողաց:

— Այնու՞ չտապեցեք, իշխան,— ասաց նա սիրալիր:— Մամիկոնյան Սահակ իշխանը վաղը, մյուս օրը կլինի մայրաքաղաքում, կուզեի ետ չմնաք նրանցից... Կայսրը մեծ հույսեր ունի ձեզ վրա:

«Անիծվի ձեր կայսրը», նզովեց Բագրատունի իշխանը մտքում և հարեց.— Կանեմ անհրաժեշտը, տեր:

— Իսկ այդ իշխաններն ինչո՞ւ են հավաքվում,— հետաքրքրվեց նորից Կիլանդոսը, բայց և իսկույն ուղղեց իրեն:— Ախ, այո, ձեզ հրաժեշտ տալու... Ուրեմն, իմացե՛ք, տեր պատրիկ, որ կայսրը սպասում է ձեզ. մյուս կողմից, ձեր զինվորները կձանձրանան անշարժ ու անգործ մնալով. այնպես չէ՞...

— Հարկավ:

Նրանք խոսեցին մի քանի աննշան բանի մասին էլ, և այսքանով վերջացավ նրանց տեսակցությունը: Բագրատունի իշխանը հրաժեշտ տվավ և դուրս եկավ կառավարչի տնից թեթևացած սրտով և թիկնապահի ուղեկցությամբ շտապեց հյուրերի մոտ:

Երբ երրորդ օրը բոլոր հրավիրվածները եկան, վերջապես, Սմբատ պատրիկը կանչեց նաև իր գլխավորած հայոց զորքի մի քանի հրամանատարների և երեկոյան, երբ մուրճ գրկել էր Կարինը՝ ժողովի նստեց իր մեծ սրահում, այն սրահում, որի հատակը պատած էր գորգերով, իսկ պատերը զարդարված էին որսի բազմատեսակ մորթիներով ու եղջյուրներով: Նա չմոռացավ, իհարկե, վտանգը և նախապես պատվիրեց սպասավորներին՝ հսկել տան առաջ, որ հույն լրտեսները չմտնեն ապարանքի բակը: Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր և բոլոր նախարարներն ու զորականները գրավել էին իրենց բարձերը, Սմբատ պատրիկն սկսեց.

— Նախարար եղբայրներ, ձեզ կանչել եմ հույժ կարևոր մի խնդրի համար,— նա կանգ առավ և ուշադիր նայեց հրավիրվածներին:— Գիտե՛ք, որ ես պիտի գլխավորեմ այն զորքը հայոց, որ պիտի մեկնի ճակատելու Բյուզանդիայի կայսեր թշնամիների դեմ... Ես սակայն այլևս հրաժարվում եմ դորանից, նկատ առնելով Մորիկ կայսեր անազնիվ և խարդախ վարքը իմ ժողովրդի հանդեպ...

Նախարարները և զորականները զարմացած իրար նայեցին՝ լարված ու ծայրահեղ հետաքրքրությամբ. ու յուրաքանչյուրի դեմքին երևում էր միևնույն տարակույսը, ի՞նչ է պատահել արդյոք, որ Սմբատ պատրիկը խոսում է այդպես ցասկոտ, այդպես անզգույշ՝ այն էլ կայսեր հասցեին, այն էլ այն ժամանակ, երբ զորք պիտի տաներ նրա թշնամիների դեմ:

— Ես նկատում եմ դուք զարմացած եք, տեր նախարարներ, և, հավանաբար, մտածում եք, թե Սմբատ պատրիկը զառանցում է կամ ցնորված է արդեն: Ո՛չ, նախարար եղբայրներ: Ո՛չ: Այս երկու օրվա մեջ ես կարող էի իրոք ցնորվել, բայց տակավին առողջ եմ հոգով ու մտքով, սակայն հուզված սաստկապես, և իմ վրդովանքը հայտնելու համար չեմ գտնում բառեր... բառեր...

Նրա հաղթ կուրծքը՝ լայն ուսերի հետ բարձրանում-իջնում էր և նա, իրոք, պարզապես դժվարանում էր խոսել: Սակայն, թեթև շունչ առնելով, նա շարունակեց.

— Տեր նախարարներ, մենք, որ այստեղ՝ Հայոց աշխարհի այս մասում զգում էինք մեզ ապահով ու հանգիստ, խաբված ենք եղել չարաչար... Այո,— և Սմբատ պատրիկը նորից կանգ առավ, չգիտես վրդովանքի՞ց, թե խոսելու դժվարությունից հեռավոր:— Մենք մեր

սեփական կամքով զորք հանեցինք Բյուզանդիայի թշնամիների դեմ, որ Բյուզանդիայի իշխանավորները հալածանք չհանեն մեր ժողովրդյան դեմ, սակայն սխալված ենք, ավա՛ղ...

Նախարարներն ու զորականները առավել լարված՝ ակնդետ ու անհամբեր սպասում էին նրա բացատրող խոսքին, վերջին խոսքին, որը պիտի լուսաբաներ ամենը, այն մուժ չարիքը և ծանր աղետը, որ զգացվում էր նրա նախաբանից:

Եվ իշխանը երկար սպասել չտվեց: Կարծես ծանր մի բեռից ազատվելու համար նա միանգամից ասաց.

— Տեր նախարարներ և զորական եղբայրներ, իմացեք, մենք ամենքս, ամենքս դատապարտված ենք մահվան... Մորիկ կայսեր կողմից...

Ասես սարսափի մի ցնցում անցավ հավաքվածների մարմնով. ամենքը մեկեն գունատվեցին, սպասելով բացատրության, բայց Սմբատ պատրիկը նորից լռեց չգիտե՞ս դարձյալ հուզմունքի՞ց, թե խոսելու դժվարությունից: Ուստի դյուրաբորբ Ատատ Գնունին բացականչեց անհամբեր.

— Պարզիր մեզ աղետը, տեր Բագրատունի: Մեր հոգին անհամբեր է:

— Այո՛, Սմբատ իշխան,— Գնունուն ծայնակցեց ծերունի Սարգիս Տայեցին, որ ամենից տարիքովն էր հավաքված նախարարների մեջ:— Պարզեցե՛ք. որքան էլ ծանր լինի աղետը հարկ է լսել:

— Ծա՛նր է, այո, դավը, տեր նախարարներ,— շարունակեց Սմբատ պատրիկը վերջապես:

— Այո, շատ ենք տեսել մենք թե՛ վիշտ ու աղետ, թե՛ չար արհավիրք. տարել ու տոկացել ենք երկար, բայց երբեք չէինք կարող մենք հասու լինել մի այսպիսի դավի, որպիսին նյութում է մեր դեմ Մորիկը չարանենգ... Դուք ցանկանում եք պարզեմ. ահավասիկ...

Եվ իշխանը ամառային կարճ պարեգոտի գրպանից հանեց կայսերական սուրհանդակից առնված ոլորուն մագաղաթյա նամակը: Այդ տեսնելով՝ ամենքը, շունչները պահած, ագահաբար նայեցին նամակին, իսկ անհամբեր Ատատ Գնունին բացականչեց նորից.

— Կարդա՛, տեր Բագրատունի. կարդա՛...

Ու Սմբատ պատրիկը կարդաց հունարեն և ապա պարսկերեն գրած այդ նամակը: Դժվար է որևէ բանի հետ համեմատել այն տպավորությունը, ինչ արավ այդ նամակը: Ի՞նչ կզգա մարդը, երբ հանկարծ իմանա, թե ինքը նստած է գորգով ծածկված վիհի վրա, կամ ի՞նչ կապրի մեկը, եթե իմանա, որ դանակ են սրում քնած ժամանակ իրեն մորթելու: Նման զգացումներ ունեցան կայսեր նամակը լսող նախարարներն ու զորականները:

Իսկ ի՞նչ էր գրած այդ նամակում: Ահա.— Բյուզանդական Մորիկ կայսրը գրում էր պարսից խոսքով արքային.

«Հայերը, որ ապրում են մեր երկուսի արանքում— անհանգիստ ու անհնազանդ ժողովուրդ

են և խառնակություն են սերմանում մեր մեջ: Եկեք այսպես անենք.— Ես կհավաքեմ իմ իշխանության տակ եղած հայերին և կուղարկեմ Թրակիա, իսկ դու հավաքիր քո իշխանության տակ գտնվող հայերին և հրամայիր ուղարկել Արևելք: Եթե մեռնեն դրանք— կմեռնեն մեր թշնամիները, իսկ եթե սպանեն դրանք— կսպանեն մեր թշնամիներին, ու մենք կապրենք խաղաղության մեջ: Բայց եթե դրանք ապրեն իրենց երկրում մեզ հանգստություն չի լինելու»...

Նամակի ընթերցումից հետո ընդարձակ սրահում իջավ մի ծա՛նր լռություն: Ներկաներն ասես քարացել էին զարմանքից. մի երկվայրկյան մարդիկ ասես խոսք չէին գտնում ասելու. քիչ հետո միայն ոմանք տնքացին ծանր ու խոր, իսկ անհամբեր Ատատ Գնունին և ծերունի Սարգիս Տայեցին անխոս ելան տեղներից և մոտեցան Բագրատունի իշխանին՝ Նամակին նայելու, նրանք պարզապես չէին հավատում, որ կայսրն այդպիսի բան գրեր: Եվ երբ կարդացին՝ երկուսը միասին բացականչեցին.

— Այո, ճշմարիտ է, տեր նախարարներ...

Իսկ տաքարյուն Ատատ Գնունին ավելացրեց.

— Մորիկը ապերախտ է և խարդա՛խ: Այսուհետև դավը պարզ է: Ո՛չ մի գինվոր Մորիկին:

— Այո, տեր Գնունի, դու կանխեցիր ինձ,— նորից խոսեց Սմբատ պատրիկը:— Ես նույնպես որոշել եմ՝ ոչ մի գինվոր Մորիկ կայսեր: Նա՛, որ կամենում է սպառել մեզ իր թշնամիների դեմ հանելով և նույնը խորհուրդ է տալիս պարսից արքային... Ոչ միայն չտալ ոչ մի գինվոր, այլև պետք է խորհել պատշաճը...

Նորից ծանրացավ մի երկարատև լռություն:

— Պատշա՞ճը,— կրկին բռնկեց Գնունի իշխանը, և ասես խոսք չգտավ իր վրդովանքը հայտնելու:— Պատշաճը այն կլինի, անշուշտ, որ այժմ իսկ, կազմ ու պատրաստ մեր երկու հազար հեծելազորով և օգնությամբ մեր ժողովրդի, վտարենք հոռոմներին մեր երկրից՝ այդ նենգ Կիլանդոսին և իր կայազորին ու սկսենք բանակցել պարսից հետ՝ մեր աշխարհի երկու մասերը միացնելու: Ափսո՛ս, որ մեկնեց Սահակ իշխանը իր երկու հազարով... Այժմ իսկ վտարել նենգ հոռոմներին:

Վիրավորանքից, վշտից ու լռությունից լարված՝ ժողովն ասես մի այդպիսի խոսքի էր սպասում, որ արտահայտի իր ցասումը: Ու խոսեցին բոլորը գրեթե միասին ձեռքները բարձրացրած, հայիոյելով հոռոմներին ու նրանց կայսեր: Եվ ամենից ավելի սուր ձայնով ու սուր խոսքերով խոսում էր Գնունի իշխանի բարեկամ Կոտիտ Ամատունին, մի երիտասարդ նախարար, որ համաձայնելով Գնունու հետ, կրկնում էր.

— Քանի որ այդպես է գնահատում մեզ ապերախտ Մորիկը, այս գիշեր իսկ կալանել Կիլանդոսին և սրածել նրա կայազորը: Անհապա՛ղ, անհապա՛ղ...

Խառնաձայն աղմուկը կարող էր երկարել, եթե Սմբատ պատրիկը և ծերունի Սարգիս Տայեցին հանդարտության չհրավիրեին, իսկ երբ համեմատական լռություն իջավ՝ խոսեց ծերունի Տայեցին.

— Չգուշությո՛ւն, տեր նախարարներ: Բացահայտ է, այո, ապերախտությունը և նենգությունը: Սակայն կլինենք անխոհեմ, եթե անկշռադատ կռվի ելանենք և ապստամբության կոչենք ժողովրդյան: Չխաղանք ճակատագրի հետ, այլ խորհենք մեզ վայել զգուշությամբ:

Իսկ Սմբատ պատրիկը ավելացրեց.

— Չեմ կանչել, տեր նախարարներ, անմիջապես ապստամբելու, այլ լավագույնը խորհելու, որպեսզի խորտակենք Մորիկի դավը:

Նա լռեց հուզված և ապա շարունակեց սրտմտությամբ.

— Մորիկը գորաժողով է անում հայ երիտասարդներին և տանում հեռավոր երկրներ, ուր մենք սպանվում, մեռնում ենք հոռոմների և նրանց կայսեր համար. լավագույն չէ՞, եղբայրներ, մեռնենք մեր երկրում, մեր ժողովրդյան և հայրենիքի համար:

— Այդ խելացի է առավել, տեր Բագրատունի,— խոսեց մի երիտասարդ գորական:— Մեր ոսկորները գեթ կմնան հայրենի հողում:

Նրան ծայնակցեց մի ուրիշը, ապա մի ուրիշը, և, թվում էր, ժողովը նորից պիտի բռնկի (նորից առաջարկում էին ապստամբել և վտարել հոռոմներին), երբ կրկին խոսեց ծերունի Տայեցին:

— Ձեր զգացմունքները սուրբ են, զավակներս,— ասաց նա գրեթե կերկերուն ձայնով,— և ես ձեզ հետ եմ հոգով ու մարմնով, սակայն, նկատ առնելով, որ ողջ մի ժողովրդի ճակատագիր պիտի տնօրինենք, լինենք զգույշ և շրջահայաց: Լավագույնն է՝ յուրաքանչյուրս խորհենք առանձին և վաղը նորեն գումարվենք՝ որոշում առնելու: Ի՞նչ կասեք, տեր Ապահունի,— դիմեց նա անկյունում անխոս նստած Մուշե նախարարին, որը, թվում էր, վախենում էր մասնակցել կատարվող խոսակցության: Սակայն տեր Տայեցու դիմումը հանեց նրան ընդարմացումից և նա ասաց.

— Համամիտ եմ, տեր: Լավագույնն է խորհել... ժողովրդյան օգուտը...

Ասաց կարծես ականա և նորից լռեց՝ վախեցած շուրջը նայելով: Իսկ Սմբատ պատրիկը հարցրեց.

— Համաձայն ե՞ք, տեր նախարարներ, վաղը ժողովվենք նորեն խորհելու...

Ամենքը համաձայն էին, և տանտերը հայտնեց, թե ովքեր ցանկանում են գնալ բարեկամների մոտ՝ կարող են, իսկ մնացյալը կլինեն իր հյուրերը:

Դրանից հետո արդեն մի տասը հոգի, դրանց մեջ և գորականներն ու Ապահունյաց տերը, գնացին քաղաքի իրենց բարեկամների մոտ, իսկ հինգ հոգի, ինչպես Մամակ

Մամիկոնյանը, Ատատ Գնունին, սրա բարեկամ և համախոհ Կոտիտ Ամատունին և ծերունի Տայեցին մնացին Սմբատ պատրիկի տանը գիշերելու:

Եվ ահա հագիվ հյուրերը մտել էին անկողին ու յուրաքանչյուրը խորհում էր իր լսած ահավոր դավը, երբ բակի դուռը ծեծեցին ուժգին ու մի քանի անգամ:

Սմբատ պատրիկը, որ տակավին արթուն էր, սպասավոր ուղարկեց իմանալու՝ ո՞վ է այդ մարդը, որ հանդգնում է այդպես ծեծել իր՝ Սմբատ պատրիկի դուռը:

Սպասավորը գնաց և, վերադառնալով, հայտնեց, թե դուռը թակողը հույն կառավարչի մարդիկ են. պահանջում են դուռը բանալ:

- Գնա և բաց,— կարգադրեց Սմբատը, մտածելով, որ գուցե և մի հանձնարարություն կամ գրություն են բերել իրեն, ինչպես լինում էր երբեմն: Ուստի և հագավ կարճ պարեգոտը եկողին ընդունելու:

Նոր էր նա ննջասենյակից մտել ընդունարանը, երբ ներս մտավ սուրը մերկացրած մի հոռոմ գորական՝ մի խումբ թեթևագեն զինվորների հետ:

— Ի՞նչ է նշանակում այս,— զարմացած, բայց խրոխտ հարցրեց Բագրատունի իշխանը:— Ո՞վ թույլ տվեց ձեզ այդպես խուժել իմ տունը:

— Կայսերական օրենքը,— վարժված պատասխանեց հոռոմ գորականը:— Հանուն կայսերական օրենքի՝ կալանվում եք դուք և ձեր տանը գտնվող հյուրերը:

Ասաց գորականը և մերկ սուրը բռնեց գլխից վեր:

Նույնը արին և զինվորները:

«Մեզ մատնեցին», մտածեց Բագրատունին և, առանց սառնասրտությունը կորցնելու, հարցրեց.

— Իսկ ինչո՞ւ համար:

— Այդ չեմ կարող իմանալ, հայերի իշխան: Ինձ հրամայված է, և ես կատարում եմ վերին հրամանը:

— Այդպե՛ս,— երկարեց Սմբատ պատրիկը:— Իսկ ինչու ինձ հետ կալանո՞ւմ եք և իմ հյուրերին:

— Ես կատարում եմ վերին հրամանը:

— Իսկ ես չեմ ենթարկվի այդ հրամանին,— ասաց Սմբատ պատրիկը և դիմեց զարմացած սենեկապահին:— Բե՛ր այստեղ իմ սուրը:

— Իզուր է, իշխան, ձեր ապարանքը շրջապատված է:

Տասն օր հետո, Պոնտոսի ջրերը ճեղքելով, մի նավ էր սուրում դեպի արևմուտք, դեպի Բյուզանդիայի մայրաքաղաքը:

Ծովը հուզված էր. նրա երեսին, որքան մարդու աչքը կտրում էր, երևում էին ճերմակ բաշերով ալիքներ, որ ասես շտապում էին մի տեղ, դեպի մռայլ հեռուն, դեպի մութ հորիզոնը, ապա վերադառնում, պտտվում էին նավի շուրջը և թեքում նրան այս-այն կողմ, մի դավադիր չարաճճիությամբ, ինչպես ճկուն կատուն է խաղում իր որսի հետ: Եվ նավը ճնշալով տատանվում էր, բարձրանում-իջնում, բայց և այնպես չէի դանդաղեցնում ընթացքը: Նրա եզրերի մոտ կանգնած սաղավարտով ու տեգավոր հոռոմ զինվորները մերթ նայում էին ծովի ուռչող ջրերին, մերթ նավի տախտակամածին նստած շղթայակապ մարդկանց, որ մագակալած դեմքեր ունեին, որ անխոս էին և տխուր:

Դրանք կալանված հայ նախարարներն էին՝ Սմբատ Բագրատունու գլխավորությամբ: Կարինի կառավարիչ Կիլանդոսը, որքան էլ զայրացած էր— ոչ միայն զայրացած, այլև կատաղած— բացված դավադրությամբ, բայց ինքը իրավասու չէր դատել հայ նախարարներին, իբրև ազնվականների, ուստի և որոշեց օր առաջ ուղարկել նրանց կայսեր մոտ, որ Մորիկն ինքը տեսնի նրանց դատաստանը: Դրանց հետ հույն կառավարիչը պահակապետի ձեռքով կայսեր ուղարկում էր և մի հատուկ զեկուցագիր, որով նա հայ նախարարներին մեղադրում էր անհնազանդության մեջ, բյուզանդական կայսրությանը դավաճանելու մեջ...

Կիլանդոսին առանձնապես զայրացրել էր այն, որ հայ հեծելագործը, որը հավաքել էին այնքան մեծ դժվարությամբ, նախարարների կալանավորման օրն իսկ ցրվել էր այնպես, որ երկու հազար մարդուց մեկը չէր մնացել Կարին: Կիլանդոսը այս ևս հիշել էր իր զեկուցագրում և կատարվածի ամբողջ մեղքը բարդել Սմբատ պատրիկի վրա:

Եվ նավն ահա ապստամբ հայ նախարարներին տանում էր Բյուզանդիոն՝ նրանց կայսեր դատաստանին հանձնելու:

Ծովը, գնալով, անհանգստանում էր ավելի. ալիքները հետզհետե մեծանում էին և մռմռոցով զարնվում իրար, փլվում-փշրվում իրար վրա. երբեմն բարձրանում, բլրանում էին և հանկարծ գալիս դեպի նավը ահավոր մի թափով, որ թվում էր ահա պիտի շրջեն նրան կամ իրենց գիրկն առնեն ու կլանեն. բայց դարձյալ փշրվում էին կես-ճանապարհին, և նավը սողոսկում-գնում էր նրանց արանքով: Երբեմն էլ քամին ամեհի ուժով ուռեցնում էր նրա առագաստները և քշում նրան, տատանում, թեքում խորտակելու սպառնալիքով: Բայց, բարեբախտաբար, քամին առջևից չէր, այլ ետևից:

Սակայն այդ ամենին կարծես անուշադիր էին նախարարները: Նրանք մեծ մասամբ անխոս, անտարբեր էին նայում տարերքին. թվում էր նրանց համար միևնույն է՝ խեղդվել ծովում թե գլխատվել տապարով հոռոմաց մայրաքաղաքում:

Նրանք յոթ հոգի էին. Սմբատ Բագրատունին իր հյուրերով՝ սևահեր ու սևակն Ատատ Գնունին, կոճղանման Կոտիտ Ամատունին, սպիտակամորուս Սարգիս Տայեցին,

Երիտասարդ Մամակ Մամիկոնյանը, նրա ընկեր ու տարեկից Պարգև Պալունին և հիսնամյա իշխան Ապահունին, որին կալանել էին ոչ թե Բագրատունու ապարանքում, այլ քաղաքում:

Ինչպես միշտ՝ այս անգամ էլ բոլորի մեջ իր վիթխարի մարմնով զատվում էր Սմբատ պատրիկը. և դժվար է ասել, թե նա ընկճված էր կամ ահաբեկ: Ամենևին: Ավելի շուտ նա ուներ վիրավորված ու մտատանջ տեսք, մի մռայլություն, որ ունենում են բանտված արծիվները և ծայրահեղ վարմունքների պատրաստ մարդիկ: Եվ, իրոք, կալանավորման օրից մինչև այսօր նրան տանջում էր մի միտք, թե ինչպե՞ս է արդյոք Կիլանդոսն իմացել իր մտադրությանը. ո՞վ կարող էր արդյոք այդ հայտնել նրան: Ինչպես Կարինի բանտում, բանտից մինչև ծով՝ ամբողջ ճանապարհին, այնպես էլ հիմա՝ ծովի վրա Սմբատ պատրիկը մտածում էր շարունակ, թե ո՞վ կարող էր մատնել իրենց հավաքի ու նպատակի մասին կառավարչին, որը այնպես հանկարծուստ կալանեց իրենց,– խորհրդակցությունից հազիվ մի ժամ անցած: Ու այդ բանն ավելի էր տանջում նրան, քան իր վիճակը, իր շղթաները և իրեն սպասող պատիժը: Իր տանը հրավիրված նախարարների մեջ նա չէր գտնում մեկը, որ ընդունակ լիներ այդպիսի արարքի, ուստի և չէր կասկածում ոչ ոքի: Ամենքն էլ, նրա կարծիքով, ազնիվ էին, անբասիր և հայրենի երկիրը սիրող, իրեն բարեկամ... Գուցե լրտեսե՞լ էին. գուցե կասկածո՞վ էին կալանել... Հապա ինչո՞ւ մյուս նախարարներին չէին կալանել, այլ միայն իրեն՝ հյուրերի հետ... և քաղաքից միայն Ապահունուն... Եվ ինչո՞ւ միայն Ապահունուն... չէ՞ որ ուրիշներին ևս կարող էին: Բայց գուցե և նրանք ձեռք չեն ընկել կամ թերևս նրանց առանձին խմբով են կալանել և նույնպես կուղարկեն Բյուզանդիոն կամ գուցե ուղարկել են արդեն...

Ու որքան մտածում էր Սմբատ պատրիկը՝ ոչինչ պարզել չէր կարողանում. ամենը, ընդհակառակը, առավել մթնում էր և բարդանում: Եվ նա նորից ու նորից տանջում էր իր ուղեղը և ըմբռնել չէր կարողանում, թե ինչպես էին հոռոմները իմացել իր տան գրույցը կամ ո՞վ կարող էր հյուրերից կատարել մատնության ստոր գործը: Եվ կասկածները տանջում էին նրան:

Մյուս նախարարները նույնպես մռայլ էին և ծանր խոհերի մեջ. յուրաքանչյուրի հայացքում նշմարվում էր մի ափսոսանք ու ցավ, որ սկսած գործը հայտնի դարձավ և այսպիսի հետևանք ունեցավ: Տխուր էին առանձնապես սևակն Ատատ Գևունին և կորովի Կոտիտ Ամատունին: Ծերունի Սարգիս Տայեցին, ժամանակ առ ժամանակ, իբրև մեծ, իր պարտքն էր համարում կարծես սիրտ տալ կա՛մ նրանց, կա՛մ Երիտասարդ Մամակ Մամիկոնյանին ու նրա ընկեր Պալունուն, որ չընկճվեն:

— Արի՛ մնացեք, զավակներս,— ասում էր նա:— Դուք ոչ թե չարիք, այլ բարիք ցանկացած մեր երկրին, հետևաբար Հայոց աշխարհը ձեզ չի՛ մոռանա... Մնացեք արի՛, զավակներս...

Այս խոսքերի՞ց էր արդյոք, թե ներքին մի համոզումի ու կորովի շնորհիվ,— նրանք իրենց պահում էին զուսպ. ո՛չ մի տնքոց, ո՛չ մի հառաչ... Իշխան Ապահունին էր միայն, այդ հիսուն տարեկան տղամարդը, որ ամբողջ ճանապարհին, գլուխը կրծքին իջեցրած, երբեմն

տնքում էր սրտախոր, երբեմն հառաչում,— և երբեմն ընկերներն արցունք էին տեսնում նրա այտերին:

— Ոգեպնդվիր, իշխան,— ասում էր այդ պահերին ծերունի Տայեցին, նրա հառաչանքը լսելով:— Մեզ շղթայել են ոչ թե գողության համար, որ անպատվաբեր է անշուշտ և լալու արժանի, այլ մեր ազատությունը հոգալու համար: Արիացիր, իշխան, արիացիր... Մեր խիղճը մաքուր է և վարմունքը արդար...

Բայց իշխան Ապահունին այդ խոսքերից ավելի էր տխրում ու հառաչում առավել հաճախ:

— Տեր Ապահունի,— ասում էր նորից Տայեցին,— վայել չեն քեզ և քո տոհմին արցունքները: Արիացիր...

Մյուս կողմից Սմբատ պատրիկն էր մխիթարում նրան:

— Դու հանգիստ եղիր, սիրելիդ իմ իշխան, ամբողջ հանցանքը, եթե միայն մեր արածը հանցանք է, պիտ առնեմ ինձ վրա և ասեմ, որ դուք ամենքդ անպարտ եք այս գործում: Դուք միայն ներկա եք եղել իմ տանը և այլ ոչինչ... Եվ պիտ ասեմ, որ դուք համամիտ չեք եղել ինձ... Ու եկել եք ինձ մոտ, առանց իմանալու, թե ինչ պիտի ասեմ ձեզ...

Ապահունին լսում էր և լռում, լսում էր և երբեմն հառաչում, իսկ Սմբատ պատրիկը շարունակում էր դարձյալ սիրտ տալ նրան.

— Թող արտասվի նա՛, ով դավաճան է, իշխան... Նա՛, ով մեզ մատնեց այս շղթաներին. որովհետև ժողովրդյան անեծքը նրա գլխին է իջնելու այժմ և հավիտյան:

Մի անգամ էլ, երբ Սմբատ պատրիկը այսպիսի խոսքերով սիրտ էր տալիս նրան՝ իշխան Ապահունին հանկարծ ավելի փոփոխեց և արտասվեց: Նախարարները կարեկցանքով, բայց և զարմացած նայեցին նրան: Չարմացան, որովհետև դա տղամարդու լաց չէր, այլ օտարոտի մի բան: Նա գլուխը կախ ցնցվում էր և հեկեկում, ինչպես ծեծված մի երեխա կամ մի կին, որ նոր կորցրել է որդուն:

Երբ նախարարները նորից, այժմ գրեթե ամենքը միասին, սկսեցին մխիթարել նրան, իշխան Ապահունին գլուխը բարձրացրեց դժվարությամբ և՝

— Դուք շատ բարի եք, տեր նախարարներ,— ասաց նա ծանրությամբ:— Սակայն ես արժանի չեմ ձեր հոգածության ու մխիթարության... Ես, որ...

Նա նորից իջեցրեց գլուխը կրծքին և մինչև իսկ աշխատեց ծածկել այն ձեռքով:

Նախարարները զարմացած նայեցին նրան, նայեցին իրար և չիմացան՝ ի՛նչ ասել:

Պահակ զինվորները նույնպես նկատեցին այդ և նույնպես զարմացած լարեցին իրենց, որ մի բան հասկանան:

Եվ որովհետև ոչ ոք խոսք չասաց, ավելի շուտ՝ խոսք չգտավ ասելու, իշխան Ապահունին նորից խոսեց այժմ ավելի տխրածայն.

— Տեր սախարարներ, ես մի վերջին խնդիր ունեմ առ ձեզ, եղեք բարի, խնդրում եմ, չմերժել դժբախտիս:

— Խոսիր, տեր Ապահունի,— ասաց Բագրատունին բոլորի փոխարեն և կարեկից մի ձայնով:

— Խնդրում եմ, տեր Բագրատունի, ծովը նետել ինձ...

Ասաց իշխան Ապահունին ու հառաչեց նորից:

Ամենքը, դարձյալ զարմացած, նայեցին իրար:

- Ինչպե՞ս... և ինչո՞ւ,— լսվեցին կարեկից հարցումներ:

— Ինչո՞ւ,— տնքաց իշխան Ապահունին:— Որովհետև չեմ կարող նայել ձեզ և ձեր... շղթաներին:

Նախարարները դարձյալ տխուր նայեցին միմյանց, և Սմբատ պատրիկը.

— Մենք ամենքս վիճակակից ենք, իշխան,— ասաց,— և դու իզուր մի...

— Ոչ, տեր պատրիկ,— ընդհատեց Ապահունին Բագրատունուն,— իմ վիճակն առավել ծանր է, քանզի...

Եվ Ապահունին, հառաչելով, լռեց:

— Քանզի թողել ես տուն և ընտանիք,— խոսեց ծերունի Տայեցին:— Ամենքս ենք թողել, իշխան: Արիացի՛ր:

— Ո՛չ, իշխան, ոչ,— շարունակեց Ապահունին ընկճված:— Ո՛չ. այդ չէ: Ես առավել դժբախտ եմ, քանզի ձեր այս վիճակի համար... Ես եմ մեղավոր:

— Դո՞ւ,— արտաբերեցին միայն իշխանները, չկարողանալով ուրիշ մի բառ ասել— այնքան դա անակնկալ էր և զարմանալի:

Ու իջավ մի ծանր, կապարյա լուռություն, որի մեջ թեև լսվում էր հուզված ծովի մռունչը, նավի ճռիկները ալիքների գրոհի դեմ, բայց սախարարները այդ ամենը բնավ չէին լսում. նրանք լուռ էին և հիմա խորապես ընկճված:

Իշխան Ապահունու անսպասելի խոստովանությունը կարծես ընդարմացրեց նրանց և զրկեց խոսելու կարողությունից:

Բայց Սմբատ պատրիկն այնքան հանկարծակիի էր եկած, որ չկարողացավ երկար լռել:

— Ուրեմն, իշխան, դո՞ւ մատնեցիր մեզ,— ասաց նա, աչքերը հառելով Ապահունու վրա և սպասելով նրա պատասխանին:— Եվ ինչո՞ւ...

Ապահունին երկար լռեց՝ գլուխը կրծքին և ապա, առանց մեկին նայելու, պատմեց, թե ինչպիսի պարագաներում է կատարվել իր արարքը: Բագրատունու ապարանքից դուրս գալիս, երբ նա պատրաստվում էր ձի նստել և մեկնել իր տուն՝ նրան հանկարծ կալանում

են անհայտ զինված մարդիկ և տանում կառավարիչ Կիլանդոսի մոտ... Եվ նա պատմեց, թե ինչպես հույն կառավարիչը սպառնալիքով հարցուփորձում է իրեն և պահանջում ասել ամենը, ինչ եղել է:

— Եվ դու ասացի՞ր ամենը,— հարցրեց Բագրատունին մի այնպիսի ցասկոտ ձայնով, որ հոռոմ պահակներն ականա նայեցին նրանց և ուզեցին հասկանալ, թե ի՞նչ գժտություն է ընկել հայ իշխանների մեջ:— Եվ ասացի՞ր,— կրկնեց Սմբատ պատրիկը, կարծելով՝ նա չլսեց իրեն:

— Ոչ, տեր Բագրատունի: Նա արդեն շատ բան գիտեր: Պահանջում էր, որ հաստատեմ միայն լսածները:

— Եվ դու հաստատեցի՞ր:

— Քանի մի բան պարտավորված եղա, իշխան: Եվ որովհետև բոլորը չասացի՝ ինձ ևս կալանեցին և... խնդրում եմ նետեք ինձ ծովը և... ազատեք ինձ այս տանջանքից ահավոր:

Բագրատունին նորից սևեռում և երկար նայեց նրան:

— Եվ այդ ամենից հետո ուզում ես տանջանքից ազատվե՞լ,— գլուխն օրորեց Բագրատունին խորին սրտմտությամբ:— Ո՛չ... Ծովը փրկություն կլինի քեզ համար: Ապրիր, որ տանջվի՛ս...

Ասաց Բագրատունին և երեսը շրջեց Ապահունյաց իշխանից: Նրա հետ երեսները դարձրին և մյուս նախարարները. մի քանիսը նույնիսկ փոխեցին տեղները, որ հեռու լինեն նրանից:

Իսկ Ապահունին, մենակ մնալով, այժմ ուները ցնցում էր մերժվածի անձայն լացով...

Եվ մինչև Բյուզանդիոն նախարարներից ոչ ոք այլևս չէր նայում նրան, ինքը ևս խուսափում էր նրանցից՝ առաջվանից ավելի, մինչև իսկ քաշվեց մի կողմ, զարմացնելով հոռոմ պահակներին, որ ակնդետ հետևում էին հայ նախարարների վերջին գրույցին, աշխատելով մի բան հասկանալ այդ խոսակցությունից և ընդհարումից: Պահակներից մեկը, ըստ երևույթին, ավելի հետաքրքիրը, փորձեց նույնիսկ հարցնել Ապահունուն, թե ի՞նչ էին խոսում, բայց Ապահունյաց իշխանը լռեց և ոչ մի բառով չպատասխանեց պահակ զինվորին: Քիչ հետո նա մի երկու անգամ փորձ արավ ասես նավեգրին մոտենալու, երևի, ընկերներից ավելի հեռու լինելու, թե իրեն ջուրը նետելու, սակայն պահակները, որ հսկում էին աջալուրջ, հեռացնում էին նրան նավեգրից և ջանում մոտեցնել ընկերներին: Բայց նա նորից խուսափում էր նրանցից և պահակները, այդ նկատելով, ինչ-որ շնչում էին իրար: Իսկ Ապահունյաց իշխանը, հոնքերի տակից ավելոծ ծովին նայելով, նորից էր ուզում մոտենալ նավի եզրին, և պահակները նորից չէին թողնում:

Սակայն այս վիճակը երկար չտևեց: Երկրորդ օրը ալեկոծությունը մեղմացավ, իսկ երրորդ օրը բոլորովին հանդարտեց, և այդ օրը նրանք արդեն մոտենում էին մայրաքաղաքին, ուր պիտի իջեցնեին նրանց:

Արդեն երևում էին հռչակավոր մայրաքաղաքի տները, եկեղեցիները. հետզհետե երևացին և նավեր, մեծ ու փոքր նավեր՝ թիավարողներով և ուղևորներով լիքը. երևաց, վերջապես, և նավահանգիստը՝ պարապ բազմությամբ լցված... Եվ ահա այն պահին, երբ նավը կանգ առավ քարափի մոտ— պատահեց անսպասելի մի բան: Երբ պահակները շղթայակապ կալանավորներին մոտեցրին իրար, որ դուրս հանեն նավից,— Ապահունին, ասես ընկերներից խուսափելու համար, մնաց վերջում, և այնժամ, երբ կամրջակով պիտի անցնեին քարափը— Ապահունին, կողքի զինվորին հրելով, ասես հավասարակշռությունը կորցնելով, ընկավ ծովը... և ոմանց այդ թվաց սովորական պատահմունք, իսկ ոմանց գիտակցաբար արված քայլ...

— Չուզեց տանջվել,— նկատեց Ատատ Գնունին չարախնդությամբ:

— Եվ թեթև մահ գտավ,— ձայնակցեց իր բարեկամին Կոտիտ Ամատունին:

Չինվորները փորձեցին հանել խեղդվողին, բայց արդեն ուշ էր:

- Ավելի կարճ մահ ունեցավ, քան կուզեր,— ասաց Սմբատ պատրիկը, բոլորի առջևից քայլելով դեպի հավաքված ամբոխը:

Տեսնելով շղթայված հայ իշխաններին՝ ամբոխի միջից ինչ-որ մարդիկ բացականչեցին.

— Դավաճաններ... արմեններ... Արմեն դավաճաններ...

Սմբատ պատրիկը, որ, բարձրահասակ ու թիկնեղ, գնում էր բոլորի առջևից, լսելով այդ անարգական խոսքերը և տեսնելով, որ ամբոխից մեկը, մի հոռոմ, մոտենում է իր վրա թքելու, ապտակեց դրան, և այնպես, որ մարդը երերաց ու ոչ միայն ընկավ, այլև իր հետ տապալեց հարևանին:

Այդ ժամանակ ամբոխը ետ-ետ գնաց վախեցած, բայց ոմանք շարունակեցին գոռալ.

— Դավաճան արմեն... Դավաճաններ...

Այս անգամ Սմբատ պատրիկը հարվածեց մյուս կողքից կանչողին.

Հարվածից նա նույնպես ետ գնաց ու ընկավ ընկերների վրա:

Այդ ժամանակ ամբոխը հուզվեց:

— Բանտ արմեններին... գլխատե՛լ դավաճաններին,— գոռացին խմբված հույները, չհամարձակվելով այլևս մոտենալ կալանված հայ նախարարներին:

Այո, նրանց տանում էին կայսերական բանտը, ուր փակում էին միայն ծանր հանցագործներին:

Անցան օրեր: Բանտված հայ նախարարների մասին ոչ մի լուր: Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում գտնվող ուրիշ հայ նախարարներ, իմանալով յուրայինների բանտարկությունը, հետաքրքրվում էին նրանց վիճակով և ամեն կերպ ջանում իմանալ մի բան... Սակայն միշտ ապարդյուն.— նրանց ոչինչ չէին ասում: Այն կարծիքը, թե կալանված հայ նախարարներին դատելու է Մորիկ կայսրն ինքը— հետաքրքրում էր ամենքին: Բայց դա չստուգվեց: Օրեր անց, հայտնի դարձավ, որ կայսեր կողմից նշանակված դատավորները հարցաքննել են հայ նախարարներին և ոմանց, անպարտ ճանաչելով, արձակել, ոմանց աքսորել կղզիները, իսկ Սմբատ Բագրատունուն, որպես հանցավոր գործ նախաձեռնողի և կայսերական սուրհանդակից նամակ խլողի (մանավանդ որ հանձն էր առել հանցանքները)— ենթարկել խստագույն պատժի — մերկացնել և նետել գազանների առաջ, այսինքն մայրաքաղաքում հայտնի այն շենքը, որ կոչվում էր կինիգ-կրկես, ուր հանցագործները կռվում էին իրենց վրա արձակած գազանների հետ և մեռնում հոշոտվելով ու ծանրաձանր տանջանքներով:

Դա թվում էր անհավատալի Սմբատ պատրիկի նկատմամբ, այդպես երբեք չէին վարվում ազնվական, իշխան մարդկանց հետ. նրանց համար սահմանվում էին այլ տեսակի մահ...

Բայց ահա մի օր մայրաքաղաքում լուր տարածվեց, թե կայսերական կրկեսում հանցավոր մի իշխան պիտի կռվի գազանների հետ. և մեծ քաղաքի տեսարանամուլ, զվարճության և անգութ, արյունոտ տեսարանների ծարավի ամբոխը վազում էր դեպի կրկես, ուր արդեն հավաքվել էր խայտաբղետ մի բազմություն՝ անտուն թափառաշրջիկներ, լրտեսներ, առևտրականներ, պետական ամեն կարգի պաշտոնյաներ և Մորիկ կայսրն իր կայսրուհու և պճնագարդ պալատականների հետ: Կրկեսի բոլոր հարկերը լիքն էին ժողովրդով, նոր եկողները տեղ էին բռնում հետին շարքերում, վերնահարկերում կամ մնում ոտի վրա կանգնած:

Երբ շենքն արդեն լցվել էր, կրկեսի արարողապետը բարձրացավ կայսեր օթյակը՝ նրանից սկսելու թույլտվություն խնդրելու:

Եվ երբ կայսրը հավանություն հայտնեց՝ գլխով անելով, ու արարողապետը մի նշան արավ ձեռքով, և փողատարները հնչեցրին իրենց փողերը— կայսեր օթյակի դիմաց՝ կրկեսի հրապարակի վրա մի դուռ բացվեց և այնտեղից դուրս եկավ մի մերկ, բարձրահասակ ու ջլապինդ տղամարդ՝ միայն մի ոտաշորով, որ հագիվ էր ծածկում նրա ազդրերը:

Առաջ եկավ նա դանդաղ ու համրընթաց, ջղուտ, խոշոր ձեռքերը հաղթ, մազմզոտ կրծքին ծալած: Մի տասը-քսան քայլ առաջանալով՝ նա կանգ առավ ծանրախոհ արժանապատվությամբ և արհամարհոտ հայացքով նայեց նախ շուրջը, ապա վեր՝ կրկեսից վեր պարզվող կապույտ երկնքին, ուր փետրանման ամպեր էին լողում. ոչ թե լողում, այլ կարծես հավվում էին կապույտի մեջ. նայեց նորից կրկեսի բոլոր կողմերին,

վարից վեր աստիճանաձև բարձրացող շարքերին, ուր գտնվողները, թվում էր, կարծես մարդիկ չէին նրա համար, այլ ինչ-որ արարածներ:

Ո՞վ էր դա:

Սմբատ Բագրատունին՝ նշանավոր հայ զորավարը, որին Մորիկ կայսեր կամքով, որպես կայսեր դեմ մեղանշած մարդու, որպես Բյուզանդիայի դավաճանի, բերել էին կրկես՝ անարգելու և գազանների բերանը նետելու: Մի պատիժ, որ հազվադեպ էր գործադրվում ազնվական մարդկանց համար, բայց Մորիկի զայրույթը այնքան մեծ էր հայ իշխանի դեմ, որ նա սահմանել էր այդ պատիժը, միաժամանակ ցանկություն հայտնելով, թե ինքը ևս պիտի ներկա լինի և տեսնի նրա տանջանքները:

Եվ ահա եկել էր իր ամբողջ շքախմբով ու կայսրուհու հետ միասին: Ու այժմ թիկնապահներով ու պալատականներով շրջապատված, իր օթյակում նստած՝ նա հետաքրքրությամբ նայում էր հայ իշխանին և, ամբոխի նման անհամբեր ու շնչագուսպ, սպասում էր, թե ի՞նչ է լինելու հիմա...

Իսկ ամբոխը ներքև և վերև— կրկեսի բոլոր հարկերում— ալեկոծվում էր, ոմանք դոփում էին հատակը, ծափում, ճչում... ուզում էին արագացնել արյունոտ տեսարանը՝ մարդու և գազանի մենամարտը, որ հագեցնեն իրենց զվարճասեր հոգու ծարավը... ագահորեն ցանկանում էին տեսնել, թե կրկեսի գազանները ինչպե՞ս պիտի հոշոտեն հայ նախարարին, որ համարձակվել է ապստամբել Բյուզանդիայի դեմ, իրենց կայսեր դեմ, նրա գահի դեմ...

Ու ամենքը որքան հետաքրքրությամբ, նույնքան և հեգնանքով էին նայում նրան: Իսկ Սմբատ Բագրատունին թավ հոնքերի տակից կարծես միայն արհամարհանք էր թափում հասարակության վրա (նրան մնացել էր միայն արհամարհելու իրավունքը) և նույնպես սպասում... իր մահաբեր ախոյանին՝ վայրի գազանին:

Եվ նա երկար չսպասեց... Բացվեց, վերջապես, հրապարակի վրա եղած դռներից մեկը՝ գազանանոցի դուռը և այնտեղից, կարծես ականա, դուրս եկավ մի սևամազ արջ ու, լնգալով, ետին ոտները ծուռ դնելով, առաջացավ օդը հոտոտելով:

Սպասումից անհամբեր ամբոխը ծափահարեց գազանին այնպես ուրախ ու ցնծալի, որ դրանով ասես հաջողություն էր ցանկանում նրան: Եվ արջը, այդ ծափերից խրախուսված կարծես, գնաց դեպի Բագրատունին, տակավին հանգիստ քայլերով, բայց ահավոր մի համարձակությամբ: Ու եղավ մի վայրկյան, երբ մարդն ու արջը նայեցին իրար, ասես միմյանց ուժ փորձելու, միմյանց նպատակ հասկանալու և հարձակման ձև որոշելու: Այդ երևում էր առանձնապես Սմբատ իշխանի դեմքից ու դիրքից:

Եվ ահա այն պահին, երբ արջը, իր որսն ուսումնասիրելով, թափ առավ հարձակվելու,— Սմբատ պատրիկը, թողնելով իր արհամարհոտ դիրքը, վազեց դեպի արջը, ասես նրանից խուսափելու, նրա կողքով անցնելու նպատակով... սակայն հասնելով գազանին՝ նա բարձր

գոռաց նրա ականջի տակ ու ապա,— ամբոխի համար անսպասելի,— բռունցքը մուրճի պես իջեցրեց նրա ճակատին:

Կատարվեց տարօրինակ մի բան. գազանը նախ մարդու գոռոցից, ապա նրա հարվածից շշմած՝ ետ-ետ գնաց և ընկավ ետին ոտների վրա: Ամբոխին թվաց, թե դա պատահմունք էր կամ արջի կողմից մի ճարպիկ հնար... սակայն արջն այլևս չելավ տեղից. նրա մարմինը ետին ոտների վրայից շուտով փռվեց գետին:

Ամբոխը մի «ահ» արավ զարմացած ու լռեց:

Լռեց ու սպասեց, թե հիմա ի՞նչ է լինելու, արջը կելնի՞ տեղից, թե նոր մի արջ կգա հրապարակ... Բայց արջը ոչ միայն չելավ, այլև շուտով կրկեսի աշխատողները եկան և, ոտներից բռնած, քարշ տվին նրա լեշը ու տարան:

Սակայն ինչպե՞ս եղավ այդ. ինչպե՞ս կարողացավ Սմբատ իշխանը հաղթել այդ ահագին արջին: Ոչ ոք, իհարկե, չէր կարող իմանալ այդ, բացի Սմբատից, նա, որպես անտառոտ երկրի զավակ, գիտեր, որ արջը շշմում է հանկարծակի բարձր գոռոցից՝ լինի դա գազանի գոռոց թե մարդու... շշմում է ու փախչում: Իսկ երբ ուժգին հարվածում են նրա ճակատին՝ նա կորցնում է իրեն և տապալվում գետին...

Մինչ Բագրատունի իշխանը շնչում էր ծանր ու մտածում, թե էլ ի՞նչ է լինելու, այսինքն՝ ի՞նչ գազան են թողնելու իր վրա, հանկարծ արջի փոխարեն, մի այլ դոնից ելնելով, Բագրատունու վրա եկավ մի կատաղած ցուլ, որը նախ՝ ներս վազեց տարերային թափով, ապա, հագիվ քանի մի քայլ արած, կանգ առավ, գլուխը բարձրացրեց հաստ վզի վրա և, խավարից լույս ելնողի պես, շլմորած, բայց ակնկալիճներից դուրս պոռթկող աչքերով դիտեց կրկեսի հարկերը լեցնող հասարակությունը, պոչը լախտի պես թափահարելով խփեց կողերին, ապա գլուխը իջեցնելով, նայեց դիմացը կանգնած զոհին ու, կարծես հիշելով անելիքը, սուրաց դեպի ախոյանը՝ նրան հարվածելու և տրորելու, ինչպես արել էր շատերին:

Եվ Սմբատ պատրիկը, այդ տեսնելով— տարօրինակ բան — չփախավ ցուլի առջևից, ոչ իսկ փորձ արավ մի կողմ քաշվելու, ինչ որ շատ զարմացրեց հանդիսատես բազմության, կարծել տալով, թե պայքարը, երևի, անօգուտ է համարում ցուլի դեմ և անձնատուր է լինում պարզապես: Սակայն ոմանք էլ նկատեցին, որ Սմբատը կանգնել էր ոչ այնպես, ինչպես անհույս զոհը. ո՛չ: Նա կանգնել էր ձեռներն առաջ պարզած, ոտից մինչև վիզը լարված. և ահա՛ այնժամ, երբ ցուլը, բերանի շողիքը ցրելով, վրա վազեց նրան հարվածելու, Բագրատունին անակնկալ բռնեց նրա եղջյուրները իր ջլապինդ ձեռներով և... աշխատեց ոլորել ցուլի վիզը:

Ու սկսվեց մի լարված պայքար: Մարդ ու ցուլ հեռում, տնքում ու մռնչում էին միասին, և կրկեսի տեսլասեր ամբոխը, շունչը պահած, հեքոտ հետաքրքրությամբ սպասում էր, թե ի՞նչ է լինելու— ինչո՞վ է վերջանալու մարդու և գազանի մենամարտը:

Ցույլը ջանում էր եղջյուրներն ազատել, որ հարվածի կամ տապալի մարդուն, իսկ մարդը, մկանները լարած, անհնարին ճիգով ուզում էր ոլորել նրա վիզը՝ եղջյուրներից բռնած:

Ու այդպես երկուսն իրար ընկճելու մոլուցքով դառնում էին միևնույն տեղում, հրապարակի ավազը ոտներով ակոսելով ու քանդելով, և ամբոխը, դարձյալ շնչապահ, հետևում էր այդ պայքարին ու սպասում նրա վախճանին...

Եվ անցան այսպես ժամեր թվացող վայրկյաններ, լոպեններ և հանկարծ... կրկեսը թնդաց ցուլի ահավոր գոռոցից... Ու ամենքը նկատեցին, թե ինչպես նա ետ-ետ գնաց ու ապա, շրջվելով, փախավ գլուխն իջեցրած:

Ի՞նչ էր պատահել. ամբոխը չհասկացավ իսկույն, որովհետև քչերը միայն տեսան, թե ինչպես Սմբատ պատրիկը նրա զույգ եղջյուրները հանեց իրենց միջուկների վրայից, և ցավից սարսափած ցուլն սկսեց փախչել արյունլվա գլխով:

Այդ տեսնելով՝ Սմբատը, ձեռի եղջյուրները մի կողմ նետելով, վազեց փախչող ցուլի ետևից և ակնթարթում մի ձեռքով բռնեց նրա պոչը, մյուսով՝ ոտի կճղակներից մեկը... Եվ ինչպես ցուլի եղջյուրները, այնպես էլ նրա ետևի մի ոտի կճղակը մնաց Սմբատի ձեռքին, և ցուլն այս անգամ փախավ բոբիկ ոտը գետնից վեր պահած, միայն երեք ոտով:

Ամբոխը նորից մի «ահ» արավ՝ զարմացած մարդու ուժի և հնարքի վրա, բայց համակրանք չհայտնեց, կայսեր ներկայությունից վախեցած: Ամենքը գիտեին, որ Մորիկը զայրանում է ուրախության ու հավանության արտահայտություններից այն դեպքերում, երբ մարդը, հանցագործը ընկճում կամ հաղթում է զազանին: Հակառակը նա ոչ միայն թույլ էր տալիս, այլև խրախուսում էր:

Սակայն այս անգամ մայրաքաղաքի ամբոխը ավելի զարմացած էր. ինչպե՞ս այդ դատապարտյալ հայը հանեց ցուլի եղջյուրներն ու կճղակը: Ի՞նչ ուժ էր դա, ի՞նչ հնարք,— հարցնում էին այս-այն կողմ:

Սմբատի համար սակայն դա շատ պարզ էր. նկատելով, որ ցուլն իր բախտից տարիքով է — նա ներքին ուրախություն զգաց դրանից, թե կարելի է նրան ընկճել հենց եղջյուրներից՝ այդ եղջյուրները ոլորելով ու հանելով: Նա գիտեր, որ տարիքով ցուլի եղջյուրները թույլ են լինում, ուստի և հավատով, ինքնապաշտպանության բնագոյով լարեց իրեն և... եղավ այն, ինչ չէր սպասում ո՛չ ցուլը, ո՛չ կրկեսի բազմությունը:

Երբ զարմացած հանդիսականներն սթափվեցին, վերջապես, ամենքն սպասում էին, թե կայսրն ահա հրաման կտա, որ այդ անօրինակ, մայրաքաղաքի կրկեսում չտեսնված քաջության համար — ներեն դատապարտյալին:

Բայց... Մորիկի կողմից ոչ մի նշան: Նրա երկար դեմքը, որ մորուսի պատճառով ավելի երկար էր թվում, անգամ զարմանք չարտահայտեց. վրեժխնդրության մռայլը դեռ նստած էր նրա երեսին, և Բագրատունու հաղթությունն ավելի մռայլեց նրան:

Ու ոչ միայն ներում չեղավ, այլև, ցուլից հետո, հայ զորավարի վրա բաց թողին մի առյուծ, ամեհի մի առյուծ, որը առյուծների դռնից դուրս ելավ այնպես, ինչպես բոցերի խուրճը դուրս կծայթի հնոցից— հրաշեկ, դյուրաշարժ ու ճկուն: Այս անգամ արդեն, արյան ու մահի տեսարաններ սիրող ամբոխի բերանից թռան հիացումի ու վախի ճիչեր, իսկ կայսեր և նրա պճնագարդ պալատականների դեմքով հեգնանքի նման մի բան անցավ, որն ասում էր կարծես.

«Տեսնենք սրան ի՞նչ կարող ես անել»...

«Հիմա էլ համարձակվի՞ր»...

Իսկ Սմբատ պատրիկը, մահն աչքի առաջ, ասես մահվան հետ հաշտված, պաղարյուն կանգնել էր կրկեսի հրապարակում ու, թվում էր, սպասում է իր արյունոտ վախճանին: Բայց միաժամանակ նա լարված ու սևեռուն հայացքով ասես չափումներ ու հաշիվներ էր անում... Բանն այն է, որ նա շատ անգամ էր եղել այդ կրկեսում՝ որպես հանդիսատես, բյուզանդական պատրիկների ու պալատականների հետ միասին, ու դիտել էր, և գիտեր արդեն, որ առյուծը հարձակվելիս դեռ յոթ-ութ կանգունի վրա նշան է բռնում զոհին, ապա հանկարծակի ոստյունով նետվում առաջ:

Գիտեր այդ և հիմա ակնդետ հետևում էր առյուծի շարժումներին:

Ու ահա, երբ առյուծը, մարդուն զննելուց հետո, թափ առավ նրա վրա հարձակվելու, Սմբատը կանգնած տեղից նետվեց մի կողմ,— առյուծի աջ կողմը. բայց այն վայրկյանին, երբ առյուծը, նպատակից վրիպած թռիչքից հետո, կանգնեց թաթերի վրա— Սմբատը իսկույն նետվեց դեպի գազանը ու... հազարավոր մարդկանցից հագիվ մի քանիսը տեսան, թե ինչպես մի ակնթարթում նա բռնեց առյուծի ականջն ու թռավ նրա մեջքը...

Հակառակ իր խոշոր մարմնին, նա այդ կատարեց մի զարմանալի ճկունությամբ ու հեշտ, թերևս իր երկար ոտների շնորհիվ: Նստելով առյուծի մեջքին՝ նա ձախ ձեռքով բռնեց գազանի ականջը, իսկ աջով սկսեց սեղմել նրա խռչափողը... և առյուծն այլևս չկարողացավ գործի դնել ո՛չ իր ատամները, ո՛չ թաթերը, ո՛չ ճանկերը, որոնք նրա գենքերն էին գոյության կռվում: Նա միայն, թերևս սեղմած կոկորդի պատճառով, գլուխը բարձր բռնած վազում էր առաջ, կարծես մեջքն ու կոկորդը ազատելու համար:

Սակայն Սմբատը, ինչպես երևում էր, մեծ ուժով էր պրկել նրա խռչափողը և մատներով, ասես երկաթյա քցանով, սեղմում էր այն՝ որքան ուժ ուներ իր հաղթ բազուկներում... այնպես որ առյուծը, կրկեսի լայն հրապարակում դեռ մի շրջան չարած, շուտով շնչահեղձ եղավ և... նախ առջևի երկու ոտով, ապա ամբողջ մարմնով ընկավ գետին: Նրա հետ ընկավ և Սմբատը, որովհետև այնպես էր կպել նա գազանին, որ չէր կարող իսկույն ցատկել մի կողմ: Սակայն ամբոխը, որ ծայր լարումով, գրեթե շնչազուսպ հետևում էր այդ տարօրինակ պայքարին, կարծեց, թե դա առյուծի կողմից մի հնար էր՝ իր բեռից ազատվելու կամ իր բեռը իրենից գցելու, որ հետո հարձակվի վրան:

Բայց Սմբատը գիտեր, թե ի՞նչ կատարվեց իր ախոյանի հետ:

Ընկած տեղից նա վեր կացավ հանգիստ, նորից երկու ձեռքով բռնեց առյուծի խռչափողը, բարձրացրեց նրան գետնից, բարձրացրեց ամբողջ հասակովը մեկ, այնպես որ նրա պոչը կախ ընկավ թուլացած, ապա սեղմեց նրա կոկորդը այնպես, որ գազանի լեզուն էլ կախ ընկավ ատամների արանքից:

Մի փոքր էլ այդպես բռնելով՝ նա զգվանքով առյուծին զցեց գետին:

Այս անգամ արդեն ամբոխը չկարողացավ զսպել իր հիացմունքը. ծափերն ու աղաղակները մեկեն թնդացրին կրկեսը:

Ծափահարում էին բոլոր հարկերը, ծափահարում էին և գոռում.

— Ներե՛լ... Ներե՛լ...

Իսկ Սմբատ պատրիկը այդ աղմուկների մեջ, կարծես ծափերին ու աղաղակներին անտարբեր, պայքարի լարումից հոգնած նստեց իր սպանած առյուծի դիակին՝ հանգստանալու. նրա գլխից ու մարմնից քրտնքի գոլորշի էր բարձրանում: Նստեց նա ու նայեց տակավին կապույտ երկնքին, ուր փետրանման ամպերը հալվել էին արդեն:

Այդ տեսնելով՝ ամբոխն ավելի որոտընդոստ դարձրեց իր ծափերն ու կանչերը.

— Ներե՛լ... Ներե՛լ...

Աղաղակներն ու կանչերը լսվում էին դարձյալ կրկեսի բոլոր հարկերից:

Եվ չգիտես այդ համառ աղաղակները լսելո՞ւց, թե խղճահարությունից, կամ գուցե դատապարտյալի խիզախությունից ազդված, շքեղահանդերձ կայսրուհին թեքվեց, բռնեց կայսեր ձեռքը և նույնպես ներում խնդրեց.

— Ների՛ր, տեր իմ...

Այդ նկատեց ամբոխը և նորից կրկեսը թնդացրեց ծափերով, ըստ երևույթին՝ կայսրուհուն խրախուսելու և նրա խնդրանքին զորավիգ լինելու:

Եվ համառ ու դաժան Մորիկը, ինքն էլ երևի զարմացած Սմբատ զորավարի ուժի և հնարամտության վրա, լսեց կայսրուհու և պալատականների խնդրանքը, գուցե և ամբոխի պահանջը, և ներումի նշան տվեց, այսինքն՝ բարձրացրեց ու մի երկու վայրկյան օդի մեջ պահեց գոհարազարդ մատանիներով շողացող աջը:

Կրկեսի արարողապետը, նրա հետ և երկու կարգադրիչ վազեցին-մտան հրապարակ և հայ նախարարին, նրա թևերը բռնած, դուրս բերին այնտեղից՝ ամբոխի չղադարող ծափերի ներքո:

◆◆◆

Իսկ ի՞նչ եղավ այնուհետև: Այնուհետև, կայսեր կարգադրությամբ, Սմբատին նույն օրը տարան բաղնիս, հազգրին-կապգրին անվանի պատրիկին վայել հագուստներ և հրավիրեցին պալատ՝ ընթրիքի:

Երբ ընթրիքի միջոցին Մորիկը խոսք բացեց, թե ինչո՞ւ էր Սմբատը ապստամբել իր դեմ, խիզախ Բագրատունին պատասխանեց.

— Որովհետև, կեսար, դու կամենում ես սպառել իմ ժողովուրդը՝ քո թշնամիների դեմ հանելով:

— Այդ ճիշտ չէ, Սմբատ պատրիկ,— նկատեց կայսրը աչքերը լայն բանալով ու Սմբատի վրա սևեռելով:— Քեզ թյուրիմացության մեջ են դրել մեր թշնամիները: Ես միշտ բարեկամ եմ քո ժողովրդին:

— Իսկ այն նամա՞կը, կեսար, որ գրված է խոսքով թագավորին,— հիշեց Սմբատը տխրությամբ:

Մորիկը նախ գունատվեց, ապա ժպտաց ճիգով ու կեղծավոր:

— Այդ խոսքով թագավորին խաբելու համար էր գրված, Սմբատ պատրիկ,— ասաց նա:— Դա բարձր դիվանագիտության միջոց է: Ես դա գրեցի այն նպատակով, որպեսզի խոսքովը խստություններ գործ դնի Հայաստանի իր մասում, և դրա հետևանքով ձերայինները ապավինեն ինձ, որ ամբողջ Հայաստանը մտնի իմ իշխանության տակ...

Տեսնելով կայսեր վերաբերմունքը և լսելով նրա խոսքերը՝ Սմբատին թվում էր, թե կայսրը, երևի, թույլ կտա իրեն հայրենիք վերադառնալու, բայց Մորիկը նրան ուղարկեց Աֆրիկա, մի տեսակ պատվավոր աքսոր, բյուզանդական զորամասերի տրիբունի՝ հրամանատարի պաշտոնով:

Սակայն մի տարի չանցած, երբ Մորիկը (որին ավանդությունը, չգիտես ինչու, իզուր հայ է համարում) դաժանության համար սպանվեց իր զորականների ձեռքով,— Սմբատ պատրիկը վերադարձավ հայրենիք, դարձավ Հայաստանի պարսկական մասի կառավարիչ և իմաստուն վարքով ու քաջագործություններով փրկեց իր ժողովուրդը շատ աղետներից...